

РЕАЛІЗАЦІЯ КОНЦЕПТУАЛЬНОЇ МОДЕЛІ ВЕЛИКИЙ ЛАНЦЮГ БУТТЯ У ОПОВІДАННЯХ А.БІРСА ТА М.ЯЦКОВА

У статті розглянуто та проведено паралелі між словесними та концептуальними формами реалізації культурної моделі ВЕЛИКИЙ ЛАНЦЮГ БУТТЯ в оповіданнях американського автора А. Бірса та українського письменника М. Яцкова.

Ключові слова: концептуальна модель ВЕЛИКИЙ ЛАНЦЮГ БУТТЯ, словесний поетичний образ, символ, корелят, референт.

Шурма С.Г. Реализация концептуальной модели большая цепь бытия в рассказах А. Бирса и М. Яцкова. В статье рассмотрены и проведены параллели между словесными и концептуальными формами реализации культурной модели БОЛЬШАЯ ЦЕПЬ БЫТИЯ в рассказах американского автора А. Бирса и украинского писателя М. Яцкова.

Ключевые слова: концептуальная модель БОЛЬШАЯ ЦЕПЬ БЫТИЯ, словесный поэтический образ, символ, коррелят, референт.

Shurma S.G. Reflection of GREAT CHAIN OF BEING Cultural Model in Short Stories by A. Bierce and M. Yatskiv. The article deals with and attempts to draw parallels between verbal and conceptual forms of GREAT CHAIN OF BEING cultural model reflection in short stories by the American author A. Bierce and Ukrainian writer M. Yatskiv.

Key words: conceptual model GREAT CHAIN OF BEING, verbal poetic image, symbol, source domain, target domain.

Поняття ВЕЛИКОГО ЛАНЦЮГА БУТТЯ існувало ще із часів Платона та Аристотеля [Лавджой 2001, с. 64] та було предметом дослідження філософії [напр., Лавджой 2001; Hintikka 1981], культурології [напр., Frank 2003], релігієзнавства [напр., St. Augustine, с. 280-281] тощо. Ідея ієрархії матерія-розум-дух [Лавджой 2001, с. 194-196] знайшла своє відображення і в когнітивній лінгвістиці [Lakoff 1980, с. 179; Forcewill 2009, с. 27] та поезії [Tsug 2003, с. 158], уведена Дж. Лакоффом та М. Тернером як культурна модель, яка за вертикальною шкалою розташовує "вищих" створінь та їх якості над "нижчими" створіннями та їх якостями [Lakoff 1980, с. 166]. Таким чином, концептуальна модель ВЕЛИКИЙ ЛАНЦЮГ БУТТЯ ґрунтується на шкалюванні форм існування – людина, тварини, рослини, неживі об'єкти, – та якостей, які характеризують ці форми існування – смисл, інстинктивна поведінка, біологічні функції, фізичні атрибути, тощо [там само, с. 170]. Згідно із моделлю ВЕЛИКИЙ ЛАНЦЮГ БУТТЯ людина є найвищою ланкою ієрархії; далі слідує тварини, рослини, комплексні об'єкти або артефакти, та замикають ланцюг природні фізичні предмети [там само]. Таке ієрархічне сприйняття світу віддзеркалюється у повсякденному мовленні та образному мовленні письменників й поетів. На жаль, дослідження саме цієї моделі носять у сучасній лінгвістиці фрагментарний характер [див.: Левченко 2007, с. 45; Белехова 2002, с. 23; Forceville 2009, с. 25], тому реконструкція та порівняння особливостей реалізації моделі ВЕЛИКИЙ ЛАНЦЮГ БУТТЯ у творчості письменників, що належать до різних культур, є актуальними.

Метою даної статті є встановлення спільних та відмінних рис у концептуалізації світу А. Бірсом та М. Яцковом шляхом порівняння основних концептуальних метафор та метонімій, утворених від моделі ВЕЛИКИЙ ЛАНЦЮГ БУТТЯ, у творчості українського та американського авторів. Для досягнення поставленої мети у статті вирішуються такі завдання: 1) з'ясувати специфіку образності та похідної від неї символіки в оповіданнях А. Бірса та М. Яцкова; 2) виявити паралелі в осмисленні світу двома авторами крізь призму концептуальної моделі ВЕЛИКИЙ ЛАНЦЮГ БУТТЯ. Предметом аналізу є лінгвокогнітивні особливості словесних поетичних образів та символів, утворених від зазначеної моделі. Об'єктом дослідження є сукупність словесних поетичних образів, похідних від моделі ВЕЛИКИЙ ЛАНЦЮГ БУТТЯ, у новелістиці А. Бірса та М. Яцкова.

Утворення словесних поетичних образів від культурної моделі ВЕЛИКИЙ ЛАНЦЮГ БУТТЯ є поширеним у американській та українській художніх традиціях, адже саме на ній базується різновид метафори – персоніфікація. Крім того, ця концептуальна структура є досить продуктивною при утворенні символіки [див. Шурма 2008, с. 83] завдяки наявності метонімічного компонента, що реалізується у символізованих словесних поетичних образах, утворених від цієї моделі. Символ виникає тоді, коли певний ментальний образ заміщує кілька концептів. Тому для того, щоб стати джерелом символу словесна метафора має містити в собі і метонімічний компонент, який при символізації актуалізується в контексті. Наприклад, у словесному поетичному образі А. Бірса "eyes were two dazzling suns" (M&S, 184) (очі були двома сліпучими сонцями) вихідними є концептуальні структури ОЧІ замість СОНЦЯ, ІСТОТА – ЦЕ ОБ'ЄКТ НЕЖИВОЇ ПРИРОДИ як частина структури ВЕЛИКИЙ ЛАНЦЮГ БУТТЯ. Концептуальна структура ВЕЛИКИЙ ЛАНЦЮГ БУТТЯ представлена тут в її зворотному ракурсі, а саме у вигляді концептуальної метафори ІСТОТА – ЦЕ ОБ'ЄКТ НЕЖИВОЇ ПРИРОДИ (ЛЮДИНА – ЦЕ СОНЦЕ). Символ виникає із концептуальної метонімії ОЧІ замість СОНЦЯ, і поєднується із такими концептами, як ЗЛО та СМЕРТЬ в оповіданні "The Man and the Snake" (Чоловік та змія). Образність та символіка, що становлять ідіостиль автора, на концептуальному рівні дозволяють простежити те, як письменник сприймає світ завдяки реконструйованим концептуальним метафорам та метоніміям, від яких походять образи та символи.

Аналізуючи словесну образність 26 творів А. Бірса було встановлено, що вона тяжіє до означення людей як предметів та тварин, що, на нашу думку, говорить про негативне та дещо зневажливе ставлення до людей, притаманне цьому автору. У творах А. Бірса створюється атмосфера, максимально наближена до реалістичної, а отже образність його оповідань небагата; розповідь більше схожа на документацію фактів, а не їх зображення, як наприклад, в оповіданнях "The Moonlit Road" ("Дорога, осяяна місячним світлом") та "John Bartine's Watch" (Годинник Джона Бартіні").

Найбільшою за чисельністю групою референтів метафор, утворених від концептуальної моделі ВЕЛИКИЙ ЛАНЦЮГ БУТТЯ виступає людина з її якостями (всього 23 одиниці). Тобто, саме людина – це та істота, на якій фокусується увага А. Бірса. Автор досліджує людську природу, поставивши її в умови, коли страх перед смертю заволодіває нею, наприклад, в оповіданнях "The Man and the Snake" ("Чоловік та змія"), "The Though Tussle" ("Жорсткий бій"). При цьому, референт ЛЮДИНА корелює із концептами ПРИРОДА та АРТЕФАКТИ; наприклад, у словесному поетичному образі "*when my big mental guns had overturned all position*" (HV, 173) (*коли моя велика розумова зброя відхилила всі доводи*) корелятом виступає концепт ЗБРОЯ (АРТЕФАКТ), а у метафорі "*blood had stilled its tides*" (BWind, 150) (*кров зупинила свій потік*) – це ПРИРОДНИЙ ФЕНОМЕН. Загалом, у аналізованих оповіданнях А. Бірса людина зображується в умовах війни або боротьби за виживання, і саме тому референти, пов'язані з військовою справою та військовою атрибутикою є притаманними концептуалізації автора. Серед референтів, пов'язаних із природою, переважають зооморфні образи; людина постає перед читачем як дика тварина або хижий птах.

Другим найчисельнішим референтом серед аналізованих словесних поетичних образів є "природа" (17 одиниць), наприклад, "*roots had committed unspeakable sin*" (RU, 215) (*коріння вчинило невимовний гріх*). У оповіданнях автора описи природи слугують фоном для розгортання подій, хоча і не завжди використовуються автором для зображення почуттів героїв, а скоріше, навпаки, протиставляються їм. А. Бірс зображує найчастіше ліс, наприклад, в оповіданні "The Tough Tussle", чи річку, як в оповіданні "The Occurrence at the Owl Creek Bridge" ("Подія на містку через Совиний ручай"). Тож, до референтів групи "природа" відносимо такі: рослинність, погода, земна поверхня, астрономічні об'єкти, тварини й птахи. Корелятами до зазначених референтів виступають концепти ЛЮДИНА та АРТЕФАКТ, при чому, персоніфікація відбувається у майже 75% аналізованих словесних поетичних образів. Наприклад, у метафорі "*the night had been a more familiar face*" (SMG, 216) (*ніч була більш знайомим обличчям*) концептуальна модель ВЕЛИКИЙ ЛАНЦЮГ БУТТЯ реалізується у вигляді концептуальної метафори НІЧ – ЦЕ ЛЮДИНА.

Символи, які походять від словесних поетичних образів, утворених за допомогою концептуальної моделі ВЕЛИКИЙ ЛАНЦЮГ БУТТЯ, можна об'єднати у три групи: "люди", "істоти тваринного світу" та "артефакти". Такі символи виникають із референтів і з корелятів словесних поетичних образів, а їх подальше розгортання у макро- та мегаконтексті пов'язує їх переважно із концептами ЖИТТЯ, СМЕРТЬ, та СТРАХ. Наприклад, символ хижий птах походить із корелята словесного поетичного образу "*the unnatural prominence of nose, the absence of chin, the fierce eyes, gave this man the appearance of a great bird of prey crimsoned in throat and breast by the blood of its quarry*" (Chicamauga, 152). У наведеному уривку скалічена та поранена людина порівнюється із "великим хижим птахом із закривавленим кров'ю своєї здобичі горлом та грудьми", а образ є похідним від концептуальної метафори ЛЮДИНА – ЦЕ ПТАХ та концептуальних метонімії ВОІН замість ХИЖАКА, ТІЛО ВОІНА замість ЗДОБИЧІ. Лексеми *absence, prey, blood, quarry* пов'язують символ із концептом СМЕРТЬ. Таким чином, ефект емоційного напруження та жаху, притаманний творам А. Бірса досягається, окрім інших стилістичних прийомів, за допомогою словесних поетичних образів та їх символічного прочитання й зв'язку із вічними темами життя та смерті.

На противагу творам А. Бірса, словесна образність 26 оповідань М. Яцкова більшою мірою зосереджена на персоніфікованому зображенні природи, зокрема сільською місцевості Карпатських гір, наприклад, у оповіданнях "У наймах" та "Молоде вино грониться...", яка значною мірою протиставляється зубожілості та нещасливій долі простих українських людей на рубежі століть. Таким чином, найпоширенішим референтом образності автора є "природа" (18 одиниць). Незважаючи на те, що в центр оповідань автора поставлена людина, яка майже безсловесно підкорюється, а не протистоїть, як у А. Бірса, зовнішнім ситуаціям та фатуму, словесна образність більшою мірою вживається автором для опису стану та сприйняття людиною природи та навколишнього світу, як наприклад, словесна метафора "...а ніч підкрадається, як злодій, гасить мій провіток, прилягає надію і посувається з моїм туском далі і далі. Сповиває землю, небо, цілий світ" (УМБКС, 66), утворена від концептуальної метафори НІЧ – ЦЕ ЗЛОДІЙ. Референт ПРИРОДА корелює із концептами ЛЮДИНА, ФЕНОМЕН ПРИРОДИ та СПОРУДИ; наприклад, у розгорнутій метафорі "*Низом розбіглися звори і верховини громадами могил і курганів далеко та широко, обнімали велике плесо, морицлися в далекій синяві, як хвилі моря, і зливалися вкінці з краєм неба. <...> На цілій широчезній, самітній низині стелився смуток долин, могили і кургани – ті груди долин – віддихали промінням могутно...*" (Поема долин, 38) простежується персоніфікація гірської природи, де людська здатність відчувати (виражена лексемами *обнімали, морицлися, віддихали*), почувати (*самітній, смуток*), а також візуальна схожість із людським тілом (гори – груди) проектується на гірський пейзаж. Крім того,

порівняння одного феномену природи із іншим, а саме "верховин" із "морем" (як *хвилі моря*), є притаманним образності М. Яцкова, проте відсутнє в аналізованому доробку А. Бірса. Очевидно, така тенденція пояснюється "пантеїстичним світосприйняттям" українця, для якого людина є невід'ємною від світу навколо неї [Новоженець, el-ref]. Процент персоніфікованих словесних поетичних образів М. Яцкова так само, як і в А. Бірса, складає 75%, що, нашу думку, говорить, з одного боку, про продуктивність такого образотворення, а з іншого, про спільність сприйняття природи у двох культурах.

Концепт ЛЮДИНА є другим за чисельністю референтом у словесній образності М. Яцкова. Але, на відміну від словесних поетичних образів А. Бірса, проекція та проведення образних паралелей між людиною та тваринним світом чи світом речей не створює ефекту жаху (horror), а скоріше підкреслює зворушливе ставлення автора до своїх персонажів. Порівняйте наприклад, словесний поетичний образ А. Бірса *"the unnatural prominence of nose, the absence of chin, the fierce eyes, gave this man the appearance of a great bird of prey crimsoned in throat and breast by the blood of its quarry"* (Chicamauga, 152) та словесний поетичний образ М. Яцкова *"вона ластівкою припала до них"* (Повернення, 106). Майже сюрреалістичний образ пораненого вояка-привида, який постає перед читачем крізь сприйняття дитини, у А. Бірса створюється за допомогою негативно забарвлених лексем (*unnatural, absence, fierce, crimsoned, blood, quarry*), а також наявності метонімічного компоненту; тоді як лагідно-співчутливий образ жінки на смертному одрі у М. Яцкова досягається лінгвістично шляхом алітерації звуків "л" та "а". Метонімічний компонент образу українського письменника можливо реконструювати при прочитанні цієї метафори у макроконтексті, і він, як і більшість образів автора, уходить своїм корінням у язичницьке світосприйняття українців, радше ніж теоцентричне.

Символи, які утворюються від концептуальної моделі ВЕЛИКИЙ ЛАНЦЮГ БУТТЯ у аналізованих оповіданнях українського автора, на відміну від творів А. Бірса, поєднуються у такі групи: "люди", "істоти тваринного світу", "споруди" та "феномени природи". Символи групи "артефакти" не є представленими у словесній образності М. Яцкова, похідній від концептуальної моделі, що пов'язане із відсутністю концепту АРТЕФАКТ серед корелятивів і референтів образів автора. Така тенденція може свідчити про небажання автора пов'язувати образність із світом матеріальним, який лише віддзеркалює зубожіння та приносить страждання героям оповідань, як, наприклад, чобітки у творі "У наймах". Концепти ЖИТТЯ, СМЕРТЬ та ЛЮБОВ, найчастіше виступають корелятами до символів М. Яцкова. Наприклад, у словесному образі *"Оце з'явилася відкись хмара ворогів, впала на ліси і гори і товчеться без впину"* (Олень проклинає, 165) символ *хмара* виникає із концептуальної метонімії ХМАРА замість АРМІЇ, ЛЮДЕЙ. Реалізація символу у макроконтексті оповідання також пов'язує його із концептом СМЕРТЬ, адже люди принесли до лісу і в родину оленя смерть, руйнування та смуток. Символи любові, фактично відсутні у доробку А. Бірса, хоча і пов'язані із смертю, долею та війною, є в переважній більшості зооморфні та геоморфні. Серед них, символи *голуби* (У наймах, 29), *олень* (Олень проклинає, 164), *бузьок* (Бузьок, 35) тощо.

Тож, хоча концептуальна модель ВЕЛИКИЙ ЛАНЦЮГ БУТТЯ знайшла своє відображення в творчості двох авторів, А. Бірса та М. Яцкова, спосіб осмислення дійсності при створенні словесних поетичних образів відрізняється. Якщо американський автор зосереджує свою увагу на людині, проектуючи на неї характеристики тварин або артефактів, то український письменник оспівує природу рідної землі, яка стає тлом для розгортання подій оповідань. Крім того, різний спосіб концептуалізації дійсності шляхом створення словесних поетичних образів та символів говорить про те, що М. Яцкову притаманне пантеїстичне сприйняття світу, а американському новелісту – більш матеріалістичне та егоцентричне, про що свідчить наявність корелятивів ЛЮДИНА та АРТЕФАКТ у образності А. Бірса. Перспективою подальшого дослідження є комплексний аналіз образності двох авторів та визначення концептуальних домінант у їх концептуальних картинах світу.

Література

- Белехова Л. І. Образний простір американської поезії: лінгвокогнітивний аспект : автореф. дис. на соискание науч. степени д-ра филол. наук : спец. 10.02.04 "Германські мови" / Л. І. Белехова. — К., 2002. — 34 с. Лавджой А. Великая цепь бытия: История идеи [пер. В. Софронова-Антони] / Артур Лавджой. — М. : Дом интеллектуальной книги, 2001. — 372 с. Левченко О. П. Символи у фразеологічних системах української та російської мов: лінгвокультурологічний аспект : дис. ... д-ра филол. наук: 10.02.01, 10.02.02 / Олена Петрівна Левченко. — Л., 2007. — 265 с. Новоженець Г. Вияви української ментальності в містечві діаспори: світоглядні лінії та позиції [Електронний ресурс] / Г. Новоженець. — Режим доступу: http://www.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/V1nam/2008_19/024.htm Шурма С. Г. Поетика образу та символу в американському готичному оповіданні: лінгвокогнітивний аспект (на матеріалі новелістики Е. По, А. Бірса та Г. Лавкрафта) : дис. ... канд. филол. наук: 10.02.04 / Світлана Григорівна Шурма. — К., 2008. — 251 с. Forceville Ch. Non-verbal and multimodal metaphor in a cognitivist framework: Agendas for research / Ch. Forceville // Multimodal Metaphor [Ed. by Ch. Forceville, E. Urios-Aparisi]. — Berlin : Mouton de Gruyter, 2009. — P. 19-43. Frank R.M. Shifting identities in Basque and Western cultural models of Self and Being / R.M. Frank // Cognitive Models in Language and Thought: Ideology, Metaphors and Meaning [Ed. by R. Dirven, R. Frank, M. Pütz]. — Berlin : Mouton de Gruyter, 2003. — P. 123-158. Hintikka J. Gaps in the Great Chain of Being: An exercise in the methodology of the history of ideas / J. Hintikka // Reforging the Great Chain of Being: Studies of the History of Modal Theories [Ed. by S. Knuuttila]. — Dordrecht : D.Reidel Publishing Company, 1981. — P. 1-17. Lakoff G. Metaphors We Live By / G. Lakoff, M. Johnson. — Chicago; L. : University of Chicago Press, 1980. — 354 p. St. Augustine The Confessions of Saint Augustine / Saint Augustine. — Minneapolis: Filiquarian Publishing, LLC, 2008. — 468 p. Tsur R. On the Shore of Nothingness: A Study in Cognitive Poetics / Reuven Tsur. — Exeter: Imprint Academic, 2003. — 380 p. Turner M. The Literary Mind. The Origins of Thought and Language / Mark Turner. — N. Y., Oxford: Oxford University Press, 1996. — 187 p.